

Historiografie hladomoru na Ukrajině v letech 1932–1933.

Odraz ukrajinské tragédie v sovětské a západní historiografii v době studené války jako zdroj pro porozumění kontroverzní diskusi o hladomoru v současné historické debatě*

Stanislav Tumis

HISTORIOGRAPHY OF THE FAMINE IN UKRAINE IN 1932–1933. REFLECTIONS OF THE UKRAINIAN TRAGEDY IN THE SOVIET AND WESTERN HISTORIOGRAPHY IN TIMES OF COLD WAR AS A SOURCE FOR AN UNDERSTANDING OF THE CONTROVERSIAL DISCUSSION ABOUT FAMINE IN CURRENT HISTORICAL DEBATE

The subject matter of this study is an effort to understand how the research on famine in the Western and Eastern milieu in times of the Cold War has influenced the current debate as the topic of famine has become part of the worldwide discussion. It helped to form two general paradigms of famine interpretations which can be entitled Ukrainian/Western model and Soviet/Russian model.

KEYWORDS:

Famine; Ukraine; Soviet Union; Cold War; Nationalism; Historiography

Téma hladomoru na Ukrajině v letech 1932–1933 se stalo po rozpadu Sovětského svazu v roce 1991 jednou z nejdiskutovanějších a nejpřipomínanějších událostí nejen v zemích bývalého Sovětského svazu (zejména na Ukrajině¹ a v Ruské federaci²),

* Studie vznikla v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. P12 *Historie v interdisciplinární perspektivě*, podprogram č. 205 605 *Profilace — asimilace — koexistence — integrace — reflexe (vývoj jazykových, konfesních, etnických a národních identit v areálu východní a jihovýchodní Evropy)*.

1 Na Ukrajině bylo po roce 1991 vydáno obrovské množství monografií, úvah, archivních dokumentů, vzpomínek očitých svědků. Zde uvádím jen nejdůležitější vydané prameny: Руслан ПИРИГ (упор.), *Голод 1932–1933 років в Україні: очима істориків, мовою документів*, Київ 1990; ТҀҀ (упор.), *Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали*, Київ 2007; Людмила АУЛОВА — Василь ДАНИЛЕНКО — Валентина ЛАВРЕНЮК (упор.), *Голодомор 1932–1933 років в Україні за документами ГДА СБУ*, Львів 2010; Микола ЛАЗАРОВИЧ, *І було пекло на землі... Голодомор 1932–1933 років в Україні: передумови, механізми здійснення, наслідки*, Тернопіль 2008; Станіслав Владиславович КУЛЬЧИЦЬКИЙ (упор.), *Великий голод в Україні 1932–1933 років у IV томах*, Київ 2008; Юрій МИЦІК (упор.), *Український голокост 1932–1933. Свідчення тих, хто вижив у VI томах*, Київ 2005–2008.

2 Také ruští badatelé věnovali hladomoru na Ukrajině značnou pozornost. Zde uvádím dvě klíčové publikace: edici archivních pramenů a monografii, pokoušející se shrnout dosavadní bádání ruských a ukrajinských vědců: Виктор Викторович КОНДРАШИН

ale též ve střední³ i západní Evropě a ve Spojených státech.⁴ Navzdory sběru rozsáhlého archivního materiálu, záznamu vzpomínek očitých svědků a detailnímu výzkumu této události po zhroutilí Sovětského svazu se modely interpretace hladomoru na Ukrajině (v Sovětském svazu) v letech 1932–1933 formovaly již v časech studené války, a to jak na Západě, tak v SSSR. Ačkoli nové bádání přispělo k poznání události rozpracováním obrovského množství detailů a v často kontroverzních diskusích rozvíjelo nové argumenty, zdá se, že většina vědců nepřekročila zásadním způsobem interpretační konstrukty formulované jejich předchůdci před pádem komunismu, jež se výrazně zakořenily nejen v paměti těch, jichž se staré události stále ještě bolestně dotýkají (zejména Ukrajinců, avšak i Rusů), ale i v západním diskurzu.

K vyhocenosti diskuse přispívá nejen skutečnost, že pro mnohé lidi zůstává hladomor velmi citlivým tématem (stále ještě žijí ti, již velký hlad na Ukrajině přežili a kteří přišli o své nejbližší, či jejich potomci), ale i zpolitizování celé diskuse po pádu Sovětského svazu, kdy nástupnické státy SSSR (nejen Ukrajina, ale i Rusko) začaly v postsovětském transformačním období, jež stále trvá, bolestně hledat základy své národní identity.⁵ Téma hladomoru se zejména na Ukrajině stalo pro nacionalistické politiky a historiky vítaným prostředkem a argumentem k utváření národní identity, jež se ostře vymezovala proti sovětskému (ruskému) dědictví. Nepřekvapuje, že ruští

(ответственный редактор), *Голод в СССР 1929–1934, том второй: июль 1932 — июль 1933*, Москва 2012; ТÝŽ, *Современная российско-украинская историография голода 1932–1933 гг. в СССР*, Москва 2011.

- 3 Ve střední Evropě si neaktivněji ve zkoumání ukrajinského *holodomoru* počínají polští badatelé, kteří k tomuto tématu vydali množství knih, studií a archivních pramenů. Opět uvádím jen výčet nejdůležitějších edic pramenů: *Wielki Głód na Ukrainie 1932. Polska i Ukraina w latach trzyciestych — czterdziestych XX wieku: Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych*, Warszawa — Kyjów 2008; Jan Jacek BRUSKI (ed.), *Hołodomor 1932–1933. Wielki Głód na Ukrainie w dokumentach Polskiej dyplomacji i wywiadu*, Warszawa 2008. V České republice se historici tématu hladomoru věnovali jen okrajově. Jednu z mála výjimek představuje velmi kvalitní diplomová práce Aleše Zieglera: Aleš ZIEGLER, *Reflexe hladomoru na Ukrajině 1932–33 v meziválečném Československu*, diplomová práce, Masarykova univerzita v Brně, Brno 2008.
- 4 Z prací západních autorů se na tomto místě nelze nezmínit o přelomové knize britsko-amerického historika Roberta Conquesta, jež výrazně přispěla k zájmu o „ukrajinský“ hladomor. Robert CONQUEST, *The Harvest of Sorrow. Soviet Collectivization and the Terror-Famine*, New York 1986. Z dalších prací uvádím jiné významné souhrnné publikace a důležité edice pramenů: *Investigation of the Ukrainian Famine 1932–1933. Report to Congress*, Washington 1988; Marco CARYNNYK — Lubomyr Y. LUCIUK — Bohdan S. KORDAN (edd.), *The Foreign Office and the Famine. British Documents on Ukraine and the Great Famine of 1932–1933*, New York 1988; Wsevolod W. ISAJIW (ed.), *Famine-Genocide in Ukraine, 1932–1933. Western Archives, Testimonies and New Research*, Toronto 2003.
- 5 K Ruské federaci srov. například Ольга Юрьевна МАЛИНОВА, *Актуальное прошлое. Символическая политика властвующей элиты и дилеммы российской идентичности*, Москва 2015. K formování identit ve východní Evropě srov. Helena ULBRECHTOVÁ (ed.), *Ruské imperiální myšlení v historii, literatuře a umění. Tradice a transformace*, Praha 2015.

politici a historici se této interpretaci dějin bránili a dodnes brání.⁶ Téma hladomoru nicméně nelze interpretovat jen v kontextu dimenze rusko-ukrajinské, tedy „souboje“ dvou nacionalismů (ukrajinského a ruského), které z pohledu na tuto tragickou epochu sovětských dějin odvozují argumenty pro vymezování své identity; zkoumání hladomoru má i další důležité roviny: ukrajinsko-evropskou (evropeizace hladomoru spočívá v tom, že Ukrajina se chce emancipovat od holokaustu, který hraje klíčovou roli v evropské paměti, a proto vyhláší *holodomor* za svůj *gulag*), vyrovnávání se s traumatickou stalinistickou minulostí v postsovětském prostoru atd.

Jak upozorňují či naznačují někteří badatelé, tematika hladomoru není klíčová jen pro hledání identity nových států v postsovětském prostoru, ale též pro západní společnost, jež čelila a dodnes čelí novým výzvám a hledání svého místa ve světě po rozpadu bipolárního světa. V knize věnované holokaustu v české a slovenské historické kultuře upozorňuje český historik paměti Tomáš Sniegoň, působící dlouhodobě na švédské univerzitě v Lundu, s odvoláním na britského historika Tonyho Judta na skutečnost, že připomínání holokaustu v době studené války nepatřilo dokonce ani na Západě k tak dominantním tématům, jakým se stalo po rozpadu bipolárního světa. Vysvětluje to tím, že po zhroucení komunistického světa začal postupně mizet strach z globálního nukleárního střetu z dob studené války a „holokaust“ se stal místo „Hirošimy“ „nejsilnějším symbolem absolutního zla, nejspodnějším bodem v dějinách“, „základem nové globální či kosmopolitní paměti, jehož funkcí je vytvořit základ pro obranu lidských práv“.⁷ Ačkoli *holodomor* nemá ve světě zdaleka tak velký ohlas jako holokaust, i když povědomí o něm neustále sílí, domnívám se, že plní stejnou roli symbolu „absolutního zla“, a to zejména v postsovětských zemích vymezujících se vůči ruskému vlivu (především na Ukrajině), v některých postkomunistických státech (například v Polsku), ale i na Západě, kde se stále více stává symbolem destruktivity sovětského totalitarismu jako protipólu nacistického totalitárního režimu, jehož obětí byli Židé.⁸ Konstrukce připomínání hladomoru a jeho interpretace v západním diskurzu nápadně připomíná vzory typické pro chápání a paměť holokaustu.⁹

6 K politizaci tematiky *holodomoru* srov. В. В. КОНДРАШИН, *Современная российско-украинская историография голода*, s. 11–16. Mnoho knih a archivních pramenů k hladomoru na Ukrajině bylo vydaných pod patronací ukrajinských prezidentů, stejně tak se ukrajinské politické špičky účastnily řady pamětních setkání či zahájení činnosti muzeí hladomoru či instalace pomníků.

7 Tomas SNIEGON, *Vanished History. The Holocaust in Czech and Slovak Historical Culture*, New York — Oxford 2014, s. 2–4. Srov. též Tony JUDT, *Postwar: A History of Europe since 1945*, London 2005, s. 804; Daniel LEVY — Natan SZNAIDER, *The Holocaust and Memory in the Global Age*, Philadelphia 2005.

8 Tento obraz ve svých posledních knihách přesvědčivě dokládá americký historik Timothy Snyder. Srov. Timothy SNYDER, *Krvavé země. Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*, Praha 2013; TÝŽ, *Černá země. Holokaust: historie a varování*, Praha 2015.

9 Například konstruování *holodomoru* jako genocidy a pokusu o vyhlazení národa nepřátelským totalitárním státem, jemuž dominoval silnější národ (Německo v případě Židů, Rusko v případě Ukrajinců). Připomínání obětí a událostí hladomoru v malém kopíruje vzory typické pro budování paměti holokaustu. Jedním z nich je například oslava a připomínání osobností, které se nebály na hladomoru upozornit již v době, kdy se odehrával, nebo výraz-

Současnému historickému diskurzu a kolektivní paměti ve vztahu k hladomoru dominují dvě naprosto protikladné koncepce, odrážející v zásadě dva hlavní interpretační modely dějin Ukrajiny, definované Julii Jurčuk jako ukrajinský národní model a sovětský/ruský model.¹⁰ Ukrajinský národní model tíhne k interpretaci ukrajinských dějin v souladu s koloniálními a postkoloniálními konstrukty, jež určují Ukrajině roli oběti sovětského/ruského impéria. Oleksij Polehkyj s odkazem na Irinu Sandomirskou konstatuje, že v kontextu postkoloniálních teorií přemýšlel Sovětský svaz/Rusko mj. v pojmech „globální expanze“, „Východ a Západ“, „pokrok a zaostalost“, „většina a menšina“, „centrum a periferie“, „technologická dominance“ a v diskriminativním diskurzu, například v pojmech „městský a průmyslový“ jako progresivní a „rolnický — patriarchální“ jako reakční.¹¹ Představitelé postkoloniálních teorií jako Mykola Rjabčuk či Marko Pavlyšyn zastávají názor, že Ukrajina nebyla osvobozena „od setrvačné moci imperiálního diskurzu“ dokonce ani poté, co získala nezávislost, a čelila „značným deformacím způsobeným dlouhotrvající koloniální dominancí“.¹² Jiný vlivný teoretik Graham Smith představil v tomto kontextu koncept tzv. „hraničních identit“, opakovaný a rozvíjený mnoha jinými vědci, kteří obhajovali názor, že kategorie „já“ („self“) potřebuje pro své ustavení kategorii „jiný“ („other“). Obraz ruského (sovětského) impéria jako jiného či cizího je zásadní pro vytvoření současných postkoloniálních narativů konstruovaných na Ukrajině.¹³

ně přispěly k jeho zviditelnění v současném světě. Patří k nim například britští novináři Gareth Jones, Malcolm Muggeridge či nedávno zesnulý historik Robert Conquest. Zásluhy Garetha Jonese oslavují například webové stránky se všemi známými dokumenty o jeho životě: <http://www.garethjones.org> [náhled 30. 1. 2016] či pomník odhalený k jeho počtě na univerzitě v Aberystwythu v roce 2006. Oslava těchto osobností, označovaných termínem „Lidé pravdy“ (Люди правди), připomíná koncept „Spravedlivého mezi národy“, který oslavuje ty, kteří se zasloužili o záchranu Židů. K „Lidem pravdy“ viz: <http://www.memory.gov.ua/page/pamyat-pro-golodomor-1932-1933> [náhled 30. 1. 2016]. Existuje též velké množství muzeí a pomníků hladomoru, a to nejen na Ukrajině, ale též ve Spojených státech či v Kanadě, o hladomoru bylo natočeno několik dokumentárních a celovečerních filmů, na internetu si lze otevřít obrovské množství webových stránek připomínajících tuto tragédii, atd. Badatelé nepochybně ocení otevření elektronického archivu k hladomoru: <http://www.archives.gov.ua/Sections/Famine/Publicat/> [náhled 30. 1. 2016]. Více k srovnání budování kolektivní paměti holokaustu a hladomoru Ярослав ГРИЦАК, *Голокост і Голодомор: виклики колективній пам'яті*, <http://krytyka.com/ua/articles/holokost-i-holodomor-vykyky-kolektyvniy-pamyati> [náhled 30. 1. 2016].

10 Více viz Yuliya YURCHUK, *The Nexus between Cultural Trauma, Collective Memory and Social Trust: A Glass Half-Full, Half-Empty or Shattered. The Case of Post-1991 Ukraine*, in: Barbara Törnquist-Plewa — Niklas Bernsand (edd.), *Painful Pasts and Useful Memories Remembering and Forgetting in Europe*, Lund 2012, s. 76–79.

11 Oleksii POLEGKYI, *Identity-Building in Post-Communist Ukraine: Post-Imperial vs Post-Colonial Discourses*, in: Barbara Törnquist-Plewa — Niklas Bernsand — Eleonora Narvselius (edd.), *Beyond Transition? Memory and Identity Narratives in Eastern and Central Europe*, Lund 2015, s. 172–173.

12 Tamtéž, s. 171.

13 Tamtéž, s. 173–174.

Sovětský/ruský model představuje v zásadě stanovisko imperiálního a postimperiálního diskurzu. Někteří autoři jako například Taras Kuzio neváhají srovnávat sovětské impérium se západními imperiálními protějšky, například s britským impériem, které se mělo po svém rozkladu v postimperiálním období potýkat s podobnými problémy.¹⁴ Rámcová linie interpretace ukrajinsko-ruských vztahů v dějinách na základě sovětského/ruského modelu obvykle začíná odkazem na jednotu východních Slovanů v době Kyjevské Rusi, kde jsou Rusové popisováni jako „starobylejší a mocnější lid, který chrání svého mladšího ukrajinského bratra“. Následující dějinná období jsou vykreslována v kontextu dlouhotrvajícího úsilí Ukrajinců „znovu se sjednotit“ s Ruskem a osvobodit Ukrajinu od polského jha. Tato „přirozená“ ukrajinská touha se naplní podepsáním Perejaslavské dohody v roce 1654. Pokusy ukrajinských nacionalistů ustavit nezávislý stát a projekty Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN) a Ukrajinské povstalecké armády (UPA) za druhé světové války jsou sovětskými historiky interpretovány jako marginální. Po rozpadu Sovětského svazu v roce 1991 inklinovala většina Rusů (v Rusku i na Ukrajině) k vnímání Ukrajinců nikoli jako představitelů samostatného národa a nazývala je často termínem „Malorusové“.¹⁵

Ukrajinský diskurz je naproti tomu založen na hlavních předpokladech národní ukrajinské historiografie ustavené v druhé polovině 19. století, která zdůrazňovala osobitost Ukrajinců mezi všemi Slovyany, především jejich odlišnost od Rusů. Podle tohoto výkladu kráčela Ukrajina svou oddělenou historickou cestou. Badatelé v oblasti studia paměti, zkoumající takové kategorie, jakými jsou kolektivní paměť, identita, formování narativů a mýtů, často argumentují, že dva hlavní modely interpretace ukrajinských dějin se vzájemně vylučují, což podle nich téměř znemožňuje naději smířit tyto dva protichůdné pohledy na minulost, jež způsobují i závažné rozdělení obyvatelstva na Ukrajině.¹⁶

V tomto interpretačním rámci lze definovat i dva dominantní modely pohledu na hladomor, jež převládají v současné odborné diskusi i v kolektivní paměti. První z nich můžeme označit jako ukrajinský/západní a druhý jako ruský/sovětský. Oba byly ve svých hlavních tezích zformulovány v podstatě již v době studené války.¹⁷

14 Taras KUZIO, *History, Memory and Nation Building in the Post-Soviet Colonial Space*, Nationalities Papers 30, 2002, No. 2, s. 242–244.

15 Y. YURCHUK, *The Nexus between Cultural Trauma*, s. 76–77. Termín „Malorusové“ sahá svými kořeny hlouběji do minulosti, byl užíván již v době carského ruského impéria.

16 Tamtéž, s. 79.

17 Na tomto místě je třeba upozornit na skutečnost, že se jedná o zjednodušené vymezení, protože především historiografická produkce nabídla obrovské množství pohledů a vysvětlení, jež nelze „uvěznit“ do dvou hlavních, byť převládajících modelů. V historiografické diskusi o *holodomoru* lze nalézt obrovské množství nuancí a detailů, které se často základním modelům vymykají. Jako zavádějící se může jevit i označení ukrajinský/západní model a sovětský/ruský model, protože zejména na Západě najdeme řadu historiků, kteří se vzpírají vykládat hladomor na Ukrajině na základě ukrajinského/západního modelu, a v Rusku pro změnu řadu badatelů, kteří se vymezují vůči sovětskému/ruskému modelu. Na Západě se od tradiční ukrajinské/západní interpretace sovětských dějin ve třicátých letech odchýlovala například revizionistická škola, reprezentovaná takovými osobnostmi jako Sheila Fitzpatricková (například Sheila FITZPATRICK, *Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordina-*

Ačkoli hlavní komponenty ukrajinského/západního modelu byly po skončení druhé světové války formovány v první řadě ukrajinskou diasporou badatelů žijících převážně ve Spojených státech, klíčovou roli v jeho uvedení do „celosvětového“ historického diskurzu sehrálo dílo britsko-amerického historika Roberta Conquesta *The Harvest of Sorrow*, vydané v roce 1986, o němž již byla a ještě bude řeč.¹⁸ Velká část zastánců ukrajinského/západního modelu zastává názor, že hladomor na Ukrajině v letech 1932–1933 byl vědomý a uměle organizovaný sovětským vedením. Ačkoli zasáhl i jiné oblasti Sovětského svazu, Ukrajinu se dotkl výrazně více; hladomor zde měl charakter genocidy, jejímž cílem bylo zničit ukrajinský nacionalismus.¹⁹ Někteří ukrajinští činitelé a historici žádali po rozpadu Sovětského svazu ruské představitele, aby převzali jako nástupce Sovětského svazu za ukrajinskou tragédii odpovědnost.²⁰ Ruští historici se na různých mezinárodních a ukrajinsko-ruských konferencích, kolokviích, kulatých stolech,²¹ ale i v řadě publikací, vyslovili proti většině argumentů ukrajinského/západního modelu a v zásadě opakovali klíčové teze formulované již v sovětských dobách. Odmítli zejména to, co označili za antiruskou orientaci v interpretacích, nepřiklonili se ani k názoru, že se jednalo o genocidu ukrajinského národa, ani k antiukrajinské verzi tragédie na Ukrajině v letech 1932–1933. Během zasedání rusko-ukrajinské komise historiků v roce 2004 v Moskvě došla ruská delegace k následujícímu závěru: „Ve vědecké debatě se musí hovořit o slabozraké, nemorální a v řadě ohledů zločinné politice Stalina, zodpovědného za hlad v SSSR v letech 1932–1933, ale ne jenom na Ukrajině, ale i v ruských regionech.“²² Rusko-ukrajinské

---

ry *Times: Soviet Russia in the 1930s*, Oxford 2000, *passim*; k dalším srov. B. B. КОНДРАШИН, *Современная российско-украинская историография голода*, s. 23–26), v Rusku se vůči tomuto modelu vymezuje celá řada prozápadně orientovaných učenců, například profesor Andrej Zubov: Andrej ZUBOV (ed.), *Дějiny Ruska 20. století II*, Praha 2015, s. 812–816. Všeobecně k interpretačním modelům vývoje třicátých let z hlediska národů v SSSR, podstatných pro interpretaci hladomoru srov. Ronald Grigor SUNY (ed.), *The Cambridge History of Russia III: The Twentieth Century*, Cambridge 2008, s. 499–501.

18 R. CONQUEST, *The Harvest of Sorrow*.

19 S myšlenkou hladomoru jako genocidy aktivně vystupoval americký historik James Mace, který ji velmi zpopularizoval. James E. MACE, *Is the Ukrainian Genocide a Myth?*, in: Gabriele de Rosa – Francesca Lomastro (edd.), *La morte della terra. La grande „carestia“ in Ucraina nell 1932–33*, Roma 2004, s. 407–415. O tom, že ukrajinská historiografie o genocidním charakteru *holodomoru* nepochybuje, svědčí mj. sborník z konference, jež se uskutečnila v ukrajinském Lvově: *Геноцид України в ХХ столітті. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції*, Львів 2010. V listopadu 2006 dokonce ukrajinský parlament přijal zákon „O hladomoru 1932–1933 v Ukrajině“, který označil hladomor jako genocidu ukrajinského národa. Viz <http://uazakon.ru/zakon/zakon-o-golodomore.html> [náhled 29. 1. 2016].

20 Na konferenci konané v Kyjevě v září 1993 za účasti ukrajinského prezidenta Leonida Kravčuka zazněly výzvy předložit Rusku účet za to, že v letech 1932–1933 organizovalo hladomor na Ukrajině, podobně jako tomu bylo v případě Německa odpovědného za holokaust. B. B. КОНДРАШИН, *Современная российско-украинская историография голода*, s. 11–12.

21 Soupis nejvýznamnějších událostí viz tamtéž, s. 467–469.

22 Tamtéž, s. 13.

debaty, někdy i za účasti západních historiků, jen potvrzují neslučitelnost obou konceptů a nemožnost zaujetí nějakého kompromisního stanoviska.

Jak jsem již konstatoval výše, modely interpretace hladomoru se utvářely již od samých počátků studené války — tematika *holodomoru* přinášela vždy značné kontroverze a byla „vyprávěna“ západními a sovětskými vědci naprosto protichůdně. Západní diskuse o hladomoru byla výrazně ovlivněna ruskými a hlavně ukrajinskými emigrantskými historiky, „věnujícími se dějinám svého národa“ a motivovanými v první řadě „hlubokou láskou ke svému lidu, kultuře a k národní minulosti“.²³ I když musíme při analýze knih nesovětských ukrajinských historiků počítat s jejich někdy až nekritickou náklonností vůči svému národu, byla jejich osobní znalost sovětských podmínek a reálií cenná pro rozvíjející se západní sovětologii zejména ve Spojených státech. Pozdější analytici oceňovali především jejich důraz na propojování „národnostní“ a „rolnické“ otázky, již západní vědci pojednávali často odděleně.²⁴

Ačkoli o *holodomoru* psala celá řada badatelů a očitých svědků již před vypuknutím druhé světové války (například Otto Schiller,²⁵ Ewald Amende²⁶ či William Horsley Gantt²⁷ a jiní), kteří jako první předložili svůj pohled na tuto tragickou událost (W. H. Gantt například odhadl počet obětí na 15 milionů lidí),²⁸ systematický výzkum začal až po skončení války. Vzhledem k omezenému rozsahu tohoto příspěvku pojednám jen o nejdůležitějších příspěvcích k hladomoru. V roce 1947 vydal Semjon Pidhajnyj v ukrajinštině knihu *Ukrajinská inteligence v Solovkách*,²⁹ jež byla později považována za předchůdce Solženicynova bestselleru *Souostroví Gulag*.³⁰ Pidhajnyj se zmiňoval o hladomoru jako o integrální součásti dějin Soloveckých ostrovů. Stalinovu politiku ve třicátých letech interpretoval jako útok na ukrajinskou inteligenci a snahu zlikvidovat ukrajinskou individualitu. Stalin se podle něj rozhodl zničit ukrajinský nacionalismus a rusifikovat Ukrajinskou sovětskou socialistickou republiku.³¹ S tímto motivem se potom setkáváme často téměř ve všech pozdějších výkladech západní vědy, jež tento argument rozvíjela (někteří západní autoři se nicméně vůči němu vymezovali).

23 *Investigation of the Ukrainian Famine 1932–1933*, s. 3.

24 Tamtéž, s. 4.

25 Otto SCHILLER, *Die Krise der sozialistischen Landwirtschaft in der Sowjetunion*, Berichte über Landwirtschaft, sv. 79, 1933.

26 Ewald AMENDE, *Muss Russland hungern? Menschen- und Völkerschicksale in der Sowjetunion*, Wien 1935.

27 William Horsley GANTT, *A Medical Review of Soviet Russia: Results of the First Five Year Plan*, British Medical Journal, 4. 7. 1936.

28 Tamtéž, s. 19.

29 Семен ПИДАЙНИЙ, *Українська інтелігенція на Соловках*, Берлін 1947, <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/928/file.pdf> [náhled 30. 1. 2016]. Velká část Pidhajného díla byla později přeložena do angličtiny a publikována. Srov. Semen O. PIDHAINY (ed.), *The Black Deeds of the Kremlin: a White Book II: The Great Famine in Ukraine in 1932–1933*, Toronto — Detroit 1955.

30 Alexandr SOLŽENICYN, *Souostroví Gulag I–III*, Praha 1990.

31 *Investigation of the Ukrainian Famine 1932–1933*, s. 8.

V roce 1953 publikoval v ukrajinštině Dmytro Solovej zásadní knihu *Ukrajinská Golgota* (jen malé fragmenty byly přeloženy do angličtiny),³² v níž poukázal na to, že hladomor byl genocidní manifestací Stalinovy národnostní politiky. Své tvrzení založil na sedmi argumentech — mezi jinými na skutečnosti, že „hladomor nezasáhl Rusko, ale periferní oblasti jako Ukrajinu a severní Kavkaz“, zavedení přemrštěných kvót na dodávky obilí pro stát a zákona na ochranu socialistického vlastnictví ze srpna 1932, zavedení „dodatečných kvót na dodávky obilí na farmách, dokud tam nic nezbylo“, neposkytnutí pomoci hladovějícím lidem, úsilí zamlčet hladomor před okolním světem atd. Na druhou stranu na rozdíl od předchozích badatelů tvrdil, že hladomor nebyl naplánován předem.³³

K prvním historikům zastávajícím názor, že *holodomor* byl vědomě organizován Moskvou v boji proti ukrajinskému rolnictvu, patřil Petro Dolyňa, jenž napsal pod pseudonymem profesor T. Sosnowy úvodní esej ke knize *The Black Deeds of the Kremlin: a White Book*.³⁴ Dolyňa detailně analyzoval sérii výnosů a opatření vydaných vládou v letech 1932 a 1933. Závěrem konstatoval, že „vláda si při plánování hladomoru byla dobře vědoma toho, že hladovějící rolníci se ocitnou v zoufalé situaci a aby přežili, obrátí svou pozornost k státnímu vlastnictví, především potravinám“. Proto bylo již předem, 7. srpna 1932, vydáno nařízení na ochranu socialistického vlastnictví.³⁵

Tyto teze ve své monografii detailně rozpracoval Basil Dmytryšyn,³⁶ když argumentoval pro politickou inspiraci hladomoru a přinesl řadu důvodů pro vědomě plánovaný charakter „ukrajinské tragédie“. Mezi jinými uvedl, že „všechna opatření přijatá sovětskou vládou v tomto období zamýšlela spíše zvýšit než zmírnit potíže obyvatelstva“; stejnou logiku sledovalo i zamezení zahraniční pomoci a sovětská propaganda popírající hlad.³⁷ Myšlenku potvrzoval i slavný ukrajinský historik v emigraci Fedir Pihido, jenž detailně analyzoval roli ukrajinské komunistické strany v podpoře moskevských plánů. Došel k závěru, že Kreml „vytvořil plán pro největší teroristický akt v dějinách lidstva“.³⁸ V letech 1955–1960 byly vydány též první sbírky pramenů či studií založených na archivních dokumentech Olexy Kalynyka,³⁹ Pavlo Ljutarevyče⁴⁰ či Merleho Fainsoda.⁴¹

32 Дмитро СОЛОВЕЙ, *Голгота України. Московсько-більшевицький окупаційний терор в УРСР між першою і другою світовою війною*, Вінніпер 1953, http://www.nestor.cracow.pl/Wydawnictwo/pdf/solowej_golgota/solowej_golgota.htm [náhled 30. 1. 2016].

33 *Investigation of the Ukrainian Famine 1932–1933*, s. 10.

34 Petro DOLYNA (T. SOSNOVY), *Famine as a Political Weapon*, in: S. O. Pidhainy (ed.), *The Black Deeds of the Kremlin II*.

35 *Investigation of the Ukrainian Famine 1932–1933*, s. 11–13.

36 Basil DMYTRYSHYN, *Moscow and the Ukraine, 1918–1953: a Study of Russian Bolshevik Nationality Policy*, New York 1956.

37 Tamtéž, s. 201–202.

38 Федір ПІГІДО, *Україна під большевицькою окупацією. Матеріали до історії боротьби українського народу в 1920–1930 роках*, München 1956, s. 107.

39 Olexa KALNYK, *Communism, the Enemy of Mankind: Documents and Comments*, London 1955.

40 Павло ЛЮТАРЕВИЧ, *Цифри і факти про голод в Україні (роки 1932–1933)*, in: Український збірник, кн. 2, München 1955.

41 Merle FAINSOD, *Smolensk under Soviet Rule*, New York 1958.

V roce 1958 publikoval v ukrajinštině významnou kritickou a objektivní esej historik Vsevolod Holubnyčyj.⁴² Konstatoval, že první pětiletý plán „byl v každém ohledu improvizací“. Usuzoval, že sovětsští plánovači tohoto období byli tvrdohlaví a nadměrně optimističtí, protože nebyli schopni uvědomit si všechny problémy v zavádění průmyslové společnosti, především nedostatek zdrojů. Na základě detailní ekonomické analýzy let 1930–1933 došel k závěru, že vzhledem k tomu, že tři čtvrtiny ukrajinských rolníků byly kolektivizovány, nemohl být hladomor organizován proto, aby přinutil rolníky vstoupit do kolchozů a sovchozů. Tvrdil, že neexistují žádné důkazy, že byl *holodomor* Moskvou plánován, nicméně byl „uměle vykonstruovaný v tom smyslu, že mu bylo možné zamezit snížením kvót a zpomalením sovětských industrializačních plánů“. Velmi konzervativně stanovil též odhad počtu obětí na tři miliony.⁴³ Podobně opatrný ohledně hodnocení hladomoru byl v sedmdesátých letech 20. století i slavný britský historik Moshe Lewin, který velmi příkře odmítl slavnou Conquestovu knihu *Harvest of Sorrow*: „Jsou to nesmysly, odpad [...] Jsem anti-Stalinista, ale nevidím, čím tato kampaň přispěje k poznání. Vrství strach a děs, až se stane patologií.“⁴⁴ Conquest reagoval duchaplně: „Lewinův postoj se zdá být založen nikoli na tom, že by se to [hladomor, pozn. autora] neuskutečnilo, ale neměli bychom o tom psát: nehodné vědce.“⁴⁵ Práce Moshe Lewina a dalších autorů se staly inspirací pro revizionistickou školu reprezentovanou například Sheilou Fitzpatrickovou, jež se vymyká rámci ukrajinského/západního modelu definovaného výše.

Většina autorů na Západě nicméně nadále psala ve směru vyznačeném díly Soloveje, Dmytryšyna, Pihida a dalších. Významná studie Hryhoryje Kostuka z roku 1960,⁴⁶ spoléhající téměř výhradně na sovětský tisk, formulovala tři hlavní prostředky Moskvy k dosažení cíle transformovat neruské republiky v administrativní a hospodářsky závislé provincie Ruska — centralizace stranického aparátu a eliminace „staré bolševické gardy“; úplné podřízení státní administrativy straně; a ekonomická unifikace všech národních republik a jejich podřízení Kremlu. Pozoruhodná je též jeho analýza vztahů mezi ukrajinskými komunisty a Moskvou, jejich konfliktů a společných cílů. Autor je přesvědčen o Stalinově útoku na národ a rolnictvo.⁴⁷ Významný argument pro podporu ukrajinského/západního modelu přináší i studie Vasyla Hryška, poprvé vydaná v roce 1963 v ukrajinštině, v níž srovnával proces rozkulačování v Rusku a na Ukrajině. Dokládá, že v Rusku se odehrávalo rozkulačování výrazně mírněji než na Ukrajině, kde se plánovalo zničení ukrajinského národa a kultury.⁴⁸

Mimořádně vlivná byla na Západě studie Dana Dalrymple v britském vědeckém časopise *Soviet Studies*,⁴⁹ která se zabývala otázkou, proč sovětsští představitelé zaml-

42 Всеволод ГОЛУБНИЧИЙ, *Причини голоду 1932–33 року*, München 1958.

43 *Investigation of the Ukrainian Famine 1932–1933*, s. 19–21.

44 Tamtéž, s. 30.

45 Tamtéž.

46 Hryhory KOSTIUK, *Stalinist Rule in the Ukraine: a Study of the Decade of Mass Terror (1929–1939)*, London 1960.

47 *Investigation of the Ukrainian Famine 1932–1933*, s. 22–23.

48 Wasyl HRYSHKO, *The Ukrainian Holocaust of 1933*, Toronto 1983, s. 77–80.

49 Dana DALRYMPLE, *The Soviet Famine of 1932–1934*, *Soviet Studies* 15, 1964, č. 3, s. 250–284.

čovali hladomor. Mínil, že pro to existovaly prestižní zahraničněpolitické důvody, ale též snaha „potlačit poslední rolnický vzdor a dokončit vstup rolníků do zestátněných družstev“. Počet obětí odhadl na přibližně 5,5 milionu lidí na základě předchozích záznamů z tisku a ze západní vědecké literatury. Tento počet se stal standardem i pro následující práce. Hovoříme-li o počtech obětí, objevily se i demografické studie, z nichž k nejcennějším patří kniha Janusze Radziejowského, založená na významných pracích sovětské historiografie o kolektivizaci ukrajinského zemědělství. Podle jeho propočtů dosáhly ztráty Ukrajinců v letech 1926–1939 počtu 9 263 000 lidí.⁵⁰ Druhá velmi důležitá demografická studie od Sergeje Maksudova (pseudonym) vychází ze zajímavé metody zkoumající věkovou strukturu nejméně geograficky mobilní skupiny společnosti — rolnických žen v roce 1959, kdy se poprvé od roku 1926 uskutečnil sovětský census zohledňující úbytek rolnické populace. Sčítání lidu potvrdilo extrémně nízký počet žen narozených v letech 1929–1933 žijících v roce 1959 na Ukrajině.⁵¹

Bezpochyby nejvlivnější knihy o hladomoru napsali na Západě před pádem komunismu James Mace a již několikrát zmíněný Robert Conquest. Jejich monografie vznikly v rámci speciálního projektu iniciovaného Ukrajinským výzkumným ústavem při Harvardské univerzitě (Harvard University's Ukrainian Research Institute) zahájeného v roce 1981. Mace zkoumal sovětskou politiku vůči Ukrajině od dvacátých let 20. století a pokoušel se vysvětlit obrat Moskvy proti Ukrajině relativní autonomií sovětské Ukrajiny ve dvacátých letech vycházející z politiky ukrajinizace (korenizace), již začalo moskevské vedení vnímat na přelomu dvacátých a třicátých let jako hrozbu jednotě Sovětského svazu a ruské hegemonie na Ukrajině. Přesvědčivě též prokázal, jak Moskva s nedůvěrou pohlížela na spojení nespolehlivého ukrajinského rolnictva a ukrajinských nacionalistů — tato hrozba se objevovala dokonce i v ukrajinské komunistické straně. To byl důvod, proč Moskva po vypuknutí hladomoru zavvedla opatření vědomě zvyšující výsledné ztráty na životech.⁵²

Neznámější a také nejvlivnější kniha napsaná o *holodomoru* před rozpadem Sovětského svazu, byla, jak jsem již několikrát konstatoval, Conquestova monografie *Harvest of Sorrow*, která v mnoha ohledech shrnovala závěry předchozích výzkumů. Conquest navíc pracoval se sbírkou výpovědí mnoha očitých svědků. V zásadě shrnul závěry, k nimž došli badatelé, jež můžeme zařadit do diskurzu ukrajinského/západního modelu: příčinou hladomoru bylo uvalení přemrštěných kvót rekvizice obilí; ukrajinští straničtí vůdci žádali snížení kvót; rekvizice přesto pokračovaly (obilí bylo dostupné v oblastech hladomoru ve skladech, ale nebylo uvolněno); byla vydána a vynucena opatření zabránit rolníkům ve vstupu do měst; byla vydána a vynucena opatření zabránit získání jídla dodáním přes hranice z Ruska na Ukrajinu; hladomor je potvrzen očitými svědky.⁵³

50 Janusz RADZIEJOWSKI, *Collectivization in Ukraine in Light of Soviet Historiography*, *Journal of Ukrainian Studies* 2, 1980, č. 9, s. 3–17, zde s. 17.

51 Сергей МАКСУДОВ, *География голода 1933 года, СССР: внутренние противоречия*, č. 7, 1983, s. 5–17.

52 James E. MACE, *Communism and the Dilemmas of National Liberation: National Communism in Soviet Ukraine, 1918–1933*, Cambridge 1983, passim.

53 R. CONQUEST, *The Harvest of Sorrow*, s. 329–330.

Vzhledem k omezenému rozsahu tohoto příspěvku se zmíním jen o základní tendenci formování sovětského/ruského modelu interpretace hladomoru v letech 1932–1933, formulovaném poststalinskou sovětskou historiografií. Po 20. sjezdu KSSS bylo v Sovětském svazu napsáno velké množství knih a studií pojednávajících o kolektivizaci Ukrajiny. Nicméně i po roce 1956 nebyla událost hladomoru plně přiznána. Již první nová učebnice o dějinách Ukrajiny od skončení druhé světové války, vydaná v roce 1958, diskutovala relativně podrobně o příčinách snižování zemědělské produktivity v raných třicátých letech. Důvody hledala v nedostatku zkušeností s řízením rozsáhlých zkolektivizovaných zemědělských oblastí, v poklesu pracovní disciplíny, nízké úrovni zemědělské technologie, obrovských ztrátách v době žní, ve značném poklesu počtu tažných zvířat atd.⁵⁴

Všichni autoři knih chruščovovského období měli sklon hovořit o vážných deformacích, jež byly více či méně důsledně analyzovány. Jednou z nejobjevnějších prací byla kniha ukrajinského historika I. I. Slyňka, pojednávající o strojních a traktorových stanicích na Ukrajině, jež hledala důvody komplikované situace ukrajinského zemědělství v roce 1932 v horlivém třídním boji vedeném proti kulakům, malé dostupnosti strojů, mizerné organizaci nezkušených manažerů, chybném plánování státních dodávek, nepočetných a málo vlivných komunistických organizací na venkově, kulturní zaostalosti vesnice a úzkoprýsých vlastnických instinktech rolnictva.⁵⁵ Ačkoli autor otevřeně hovořil o nereálných výkupních kvótách obrovsky rostoucích v letech 1930–1933, o trestech pro vesničany a kolchozy (povšiml si například toho, že 22 000 tzv. expertních statků bylo pokutováno, 23 000 vyvlastněno a 5 000 lidí souzeno), o čistkách stranických kádrů a represích, zamlčuje realitu hladomoru. Mnozí pozdější komentátoři však poznamenali, že navzdory tomuto mlčení vedou předložená fakta k logickému závěru, že byl na Ukrajině hlad, ačkoli to nebylo explicitně řečeno. Někteří dokonce hovoří o Slyňkovi jako mistru ezopského jazyka.⁵⁶

Ačkoli tato studie bohužel nedává prostor pojednat o dalších studiích psaných v Chruščovových a Brežněvových časech, model se stále opakoval. Všichni sovětsští autoři mlčeli o hladomoru v letech 1932–1933 a opakovali fráze o deformacích — otevřeněji v době Chruščova, kdy často obviňovali Stalina, Kaganoviče a Molotova z chybné politiky. I tato kritika v pozdějších letech Brežněvovy vlády slábla — chyby se přiznávaly, ale především jako výsledek malých zkušeností ve snaze budovat slavnou komunistickou budoucnost.

Tematika hladomoru se objevila poprvé veřejně v sovětské historiografii, politice a žurnalistice na počátku osmdesátých let 20. století, kdy sovětsští diplomaté v zahraničních státech čelili otázkám vycházejícím ze západního výzkumu. Na počátku osmdesátých let sovětsští historici ostře odmítali realitu hladomoru s argumentem, že se jedná o antisovětskou falzifikační propagandu (Ivan Chmil, N. N. Varvarcev a ji-

54 *Історія Української РСР*, II, Київ 1958, s. 371.

55 Іван Івановіч СЛИНЬКО, *Соціалістична перебудова і технічна реконструкція сільського господарства України (1927–1932 рр.)*, Київ 1961, s. 278–279.

56 *Tamtéž*, s. 282–299. K interpretaci jeho díla srov. *Investigation of the Ukrainian Famine 1932–1933*, s. 38–42.

ní).⁵⁷ Dokonce i v Gorbačovových časech *glasnosti* pokračovala většina historiků v této rétorice a jen progresivnější myslitelé se vraceli k argumentům užívaných Slyňkem, zdůrazňujícím velké problémy a deformace (typicky například v příspěvku Marka Tolce v časopise *Ogoňok* v prosinci 1987).⁵⁸

RÉSUMÉ:

Although researchers after the dissolution of the Soviet Union elaborated a number of details and developed the arguments, it seems that the majority of scholars have not gone beyond the interpretative constructs formulated by scholars before the collapse of Communism. The Ukrainian/Western model argued that *holodomor* in Ukraine in 1932–1933 was deliberately planned by the Soviet leadership. Although it struck other parts of the Soviet Union, Ukraine was struck most severely. The famine in Ukraine can be characterized as genocide whose aim was to destroy the Ukrainian nationalism. All proponents of the Soviet/Russian model kept silent regarding the famine in 1932–1933 and all of them repeated phrases about mistakes and distortions under the Stalinist regime and ruled out the notion of a deliberately organized famine.

PhDr. Stanislav Tumis, M.A., Ph.D. is a lecturer at the Department of East European Studies, Faculty of Arts, Charles University in Prague. He specialises in the political and cultural history of Eastern Europe, in particular the Soviet Union (stanislav.tumis@ff.cuni.cz).

---

57 Tamtéž, s. 55–56.

58 Марк ТОЛЫЦ, *Сколько же нас тогда было?*, Огонек, č. 51, prosinec 1987, s. 10–11.